

Dr hab. Lidia Danik
Katedra Marketingu Międzynarodowego
Kolegium Gospodarki Światowej
Szkola Główna Handlowa w Warszawie

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Emilii Cholewickiej
pod tytułem
„Homo saltatrix. Sytuacja kobiet na rynku pracy artystek i artystów baletu”
napisanej pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Doroty Ilczuk
oraz promotorki pomocniczej
dr Sandry Frydrysiak

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska autorstwa mgr Emilii Cholewickiej pod tytułem „Homo saltatrix. Sytuacja kobiet na rynku pracy artystek i artystów baletu”, napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Doroty Ilczuk oraz promotorki pomocniczej dr Sandry Frydrysiak. Podstawę sporządzenia recenzji stanowi decyzja Rady Naukowej Instytutu Nauk Humanistycznych Uniwersytetu SWPS z dnia 27 lutego 2023 roku o powołaniu niżej podpisanej na recenzentkę w przewodzie doktorskim mgr Emilii Cholewickiej.

Struktura rozprawy

Recenzowana rozprawa składa się z słowniczka (8 stron), wstępu (18 stron), czterech rozdziałów (Rozdział I poświęcony metodologii i prezentujący układ pracy – 21 stron, rozdział II poświęcony rozważaniom teoretycznym na temat baletu jako części rynku kultury oraz kobiet na rynku pracy w sektorach kultury i kreatywnych – 50 stron, drugi rozdział II prezentujący zawód artystki baletu, w tym wyniki badań własnych autorki – 126 stron, rozdział III omawiający pozycję choreografek, w tym wyniki badań własnych na ten temat – 42 strony), zakończenia (33 strony), aneksu (15 stron), zawierającego załączniki prezentujące spis osób, których choreografie znalazły się repertuarach dziewięciu polskich zespołów baletowych (Załącznik 1), liczebność osób pracujących w tych zespołach (Załącznik 2), oryginalne zdjęcia

baletowe (Załącznik 3), scenariusz wywiadu z tancerkami zatrudnionymi w etatowych zespołach baletowych (Załącznik 4.1) oraz z tancerkami freelancerkami (Załącznik 4.2), instrukcję dla osób biorących udział w szacowaniu pracochłonności (Załącznik 5). Na końcu pracy znajdują się spisy: stron internetowych polskich zespołów z repertuarem baletowym, tabel, rysunków, materiałów wizualnych i audiowizualnych oraz bibliografia. Rozprawa łącznie z bibliografią i załącznikami liczy 340 stron.

Pozytywnie oceniam umieszczenie na początku rozprawy słowniczka baletowej nomenklatury i baletowego żargonu, co sprawia, że praca jest przyjazna w odbiorze dla czytelnika. Moją wątpliwość budzi natomiast umieszczenie opisu metod, technik i narzędzi badawczych w pierwszym rozdziale. Struktura pracy byłaby bardziej logiczna, gdyby ta część znalazła się po rozważaniach teoretycznych, a przed rozdziałami prezentującymi wyniki badań własnych Doktorantki. Układ pracy powinien natomiast zostać omówiony we wstępie. Zastrzeżenia budzą także kwestie techniczne, a zwłaszcza to, że praca zawiera dwa rozdziały II („Rozdział II. W baletowo – ekonomicznym świecie rozważań teoretycznych” oraz „Rozdział II. Zawód artystki baletu). Nietypowe jest również to, że w Rozdziale II w skład podrozdziału 2 wchodzi tylko jeden podrozdział (w pracy znajduje się podrozdział 2.1, nie ma podrozdziału 2.2). W takiej sytuacji podrozdział 2.1 nie powinien być wyodrębniany, lecz stanowić część podrozdziału II.2.

Spis treści zyskałby, gdyby wskazywał na załączniki umieszczone w aneksie. Powinien on także zawierać odniesienia do spisów i bibliografii umieszczonych na końcu rozprawy. Drobne błędy techniczne popełnione zostały także w bibliografii. Niektóre ze źródeł nie pojawiają się w kolejności alfabetycznej (Doroszewski wymieniony jest między Szlendakiem i Tashakkorim, Geena Davies Institute pojawia się między Oxfam i PIK).

W pracy brakuje dyskusji nad ograniczeniami badawczymi, wskazującymi na ograniczenia wnioskowania (choćby na to, że badania i analizy dotyczyły przede wszystkim rynku polskiego) oraz słabe strony przeprowadzonego badania. Takie rozważania należałoby umieścić w zakończeniu, przed wskazaniem niezbadanych pól do dalszej eksploracji.

Powyższe drobne niedociągnięcia nie zmieniają faktu, że struktura dysertacji, jej układ, wielkość poszczególnych rozdziałów oraz materiałów dodatkowych spełniają wymogi formalne stawiane rozprawom doktorskim.

Ocena zastosowanego piśmiennictwa w ramach rozprawy doktorskiej

Wykaz źródeł liczy 244 pozycje (w tym 19 raportów), których większość to opracowania anglojęzyczne. Prace w języku polskim stanowią zaledwie około 30 procent cytowanych źródeł.

Pani mgr Emilia Cholewicka przeprowadziła gruntowne studia literaturowe i dokonała bardzo starannego wyboru źródeł pod względem merytorycznym. Wykorzystanie źródła są aktualne (około 30% cytowanych pozycji pochodzi z roku 2017 i późniejszych lat), kompletne i różnorakie. Pozytywnie oceniam zwłaszcza różnorodność źródeł, na które powołuje się Doktorantka. Chociaż, co oczywiste, dominują opracowania z zakresu nauki o kulturze, autorka korzysta również ze źródeł poświęconych zarządzaniu, marketingowi, ekonomii, psychologii i metodologii badań, co wskazuje na wszechstronność wiedzy Doktorantki.

Cel pracy i hipotezy badawcze

Cel pracy wskazywany jest w rozprawie dwukrotnie. Na stronie 17 dysertacji mowa jest o tym, że „jej celem jest zbadanie pozycji kobiet baletu na wciąż zdominowanym przez mężczyzn (baletowym) rynku pracy, w kontekście kulturowo – ekonomicznej nierówności płci”. Na stronie 25 autorka pisze natomiast, że celem jest „odpowiedź na pytanie badawcze, które brzmi: Jak kształtuje się pozycja kobiet baletu na wciąż zdominowanym przez mężczyzn baletowym rynku pracy, w kontekście kulturowo - ekonomicznej nierówności płci”. Tak sformułowany cel wydaje się być nieco zbyt skromny. Celem badania nie powinno być jedynie zbadanie jakiegoś zjawiska dla samego badania tudzież odpowiedź na pytania badawcze dla samej odpowiedzi, ale identyfikacja pewnych zależności, ich wyjaśnienie, opis, eksploracja, weryfikacja, odkrycie czegoś itp. Cel pracy byłby bardziej precyzyjny, gdyby przedstawiono go w formie celu głównego i celów szczegółowych (pobocznych).

Wątpliwości budzi sposób sformułowania hipotez badawczych. Na hipotezę główną składają się aż cztery zdania, każde odnoszące się do innej zależności, przy czym niektóre z nich mówią o wielu zależnościach (na przykład zdanie „Nie wpływa to jednak na ekonomiczną i artystyczną dominację” odnosi się do braku zależności między przewagą kobiet na baletowym rynku pracy, a ich dominacją ekonomiczną oraz przewagą kobiet, a ich dominacją artystyczną). Aby hipotezę móc zweryfikować jednoznacznie, powinna ona tymczasem wskazywać na tylko jedną zależność. Hipoteza główna w obecnym kształcie robi wrażenie modelu badawczego, na który składa się szereg hipotez. W podobny sposób sformułowane zostało pięć hipotez pomocniczych. Co więcej, hipotezy badawcze nie poprzedzone zostały naukowym

uzasadnieniem wynikającym z aktualnego stanu wiedzy, co ułatwiłoby czytelnikowi ocenę, czy Doktorantka sformułowała je prawidłowo.

Sposób sformułowania celu badawczego oraz hipotez oceniam jako drobne potknięcie warsztatowe. Zawierają one treści, które powinny zawierać, w związku z czym oceniam tę część pracy pozytywnie.

Metody badawcze

W pracy wykorzystano szereg metod badawczych, a w szczególności analizę dokumentów, analizę danych ilościowych dotyczących artystów baletowych w polskich zespołach baletowych w sezonie 2019/2020, analizę danych ilościowych zebranych z wykorzystaniem ankiety CAWI przez zespół prof. dr hab. Doroty Ilczuk, badanie jakościowe metodą indywidualnych wywiadów pogłębionych (IDI) prowadzonych przez Doktorantkę, pomiary pracochłonności scenicznej tancerek i tancerzy, warsztat przeprowadzony z tancerkami, autoetnografię oraz *art-led research*.

Wspomniane wcześniej podejście interdyscyplinarne oraz pluralizm metod badawczych (*mix methods research*) stanowią silną stronę pracy. Sekwencyjne i integracyjne zastosowanie analiz ilościowych i jakościowych pozwala na pozyskanie kompleksowej odpowiedzi na pytania badawcze, triangulację oraz równoczesne zastosowanie podejścia eksploracyjnego i eksplanacyjnego.

Dobór prób badawczych był rzetelny i uzasadniony, a narzędzia badawcze (scenariusze wywiadów, instrukcja dla osób biorących udział w badaniu szacowania pracochłonności) zostały skonstruowane właściwie. Praca zyskałaby jednak, gdyby zastosowano nieco bardziej zaawansowane metody analizy danych ilościowych (a przynajmniej analizę korelacji oraz analizę wariancji) oraz jakościowych (ilościowa analiza treści), które bardziej precyzyjnie pokazałyby zależności między analizowanymi zmiennymi.

Analiza wyników badania

Zawarty w rozdziale II dyskurs poświęcony sztuce baletowej, miejscu artystki baletowej w świetle sektorów kultury, specyfice rynku pracy artystów z wykorzystaniem perspektywy feministycznej oceniam bardzo wysoko. Autorka posługuje się precyzyjnie zdefiniowanymi terminami, swobodnie porusza się między argumentacją wywodzącą się z dziedziny nauk humanistycznych i społecznych i w jasny sposób wskazuje pole eksploracji.

Na drugi rozdział II poświęcony zawodowi artystki baletu składa się pięć podrozdziałów omawiających kolejno edukację baletową i organizację zespołów baletowych, specyfikę pracy artystek baletu, nierówności płciowe w zespołach baletowych w Polsce, wpływ macierzyństwa na karierę oraz pozostałe płaszczyzny dyskryminacji. W rozdziale tym Doktorantka wykazuje się znaczną erudycją prezentując historyczne uwarunkowania wymagań stawianych tancerkom baletowym oraz analizując wpływ krytyki feministycznej na postrzeganie tancerek baletu. Dyskusja w oparciu na literaturze przedmiotu (podobnie jak w poprzednich rozdziałach odwołująca się do różnych dziedzin i dyscyplin naukowych) przeplata się w tym rozdziale z prezentowanymi danymi liczbowymi i grafikami opracowanymi przez autorkę na podstawie danych ze stron internetowych dziewięciu wiodących zespołów baletowych, cytataми z literatury, danymi wtórnymi pochodzącymi z wielorakich raportów, danymi ilościowymi z badania D. Ilczuk oraz z cytataми wypowiedzi respondentów w badaniu jakościowym. Mimo tej wielorakości źródeł prowadzona analiza jest rzetelna i spójna, a interpretacja prezentowanych danych i treści w większości przypadków odpowiednio pogłębiona. Pozytywnie ocenić należy uwzględnienie wpływu kultury na przyporządkowanie tancerek baletowych do konkretnego wzorca cielesności i osobowości oraz na wykazanie wpływu ciągle jeszcze opresyjnej w przypadku Polski edukacji baletowej na postawy rywalizacji wśród kobiet i zamknięty cykl przemocy występujący w analizowanym środowisku.

W drugim rozdziale II Doktorantce zdarza się powtarzać niektóre treści (na przykład Tabela 7 powtarza dane zawarte w Tabeli 6, z tą różnicą, że jedna zawiera dane liczbowe, a druga procentowe). Co więcej, niektóre z prezentowanych danych wymagają dodatkowej interpretacji, jak to się ma w przypadku Rysunku 18 prezentującego tygodniowy czas pracy całodziennego i twórczej wśród kobiet i mężczyzn trudniących się tańcem baletowym. O ile rysunek ten pokazuje wyraźne dysproporcje między kobietami a mężczyznami, o tyle brakuje komentarza, na co się te dysproporcje przekładają. Zabrakło mi także komentarza, w którym zinterpretowano by fakt, że tancerki baletowe pracują mniej niż mężczyźni (Rysunek 18), a zarabiają nieco więcej od nich (Tabela 10). Wrażenie niekonsekwencji budzi z kolei stwierdzenie na stronie 176 „Jak pokazują badania, to kobiety jednak pracują więcej...” oraz danych na stronach 169-170 wskazujących na to, że mężczyźni pracują dłużej. Podobne niekonsekwencje widać na stronie 194, gdzie z jednej strony autorka mówi o tym, że chłopców uczy się współzawodnictwa, po czym odwołuje się do cytatu wskazującego na to, że sport uczy chłopców współdziałania.

Rozdział III poświęcony został polskim choreografkom i ich pozycji w świecie sztuki baletowej. Tworzą go cztery podrozdziały poświęcone problemowi reprezentacji płci wśród osób zajmujących się choreografią, specyfice pracy choreografów i choreografek, dostępowi do scen oraz próbie wyjaśnienia niedoboru wielkich twórczyń w tej dziedzinie. Podobnie jak w przypadku poprzedniego rozdziału, dyskurs opiera się na eklektycznych źródłach, co stanowi jego silną stronę.

W niektórych miejscach moje wątpliwości wzbudziły pewne uproszczenia we wnioskowaniu bądź też brak pogłębionego komentarza dla prezentowanych danych. Na stronie 232 mowa jest o wzroście odsetka choreografii tworzonych przez kobiety w sezonie 2019/2020 w porównaniu do sezonu poprzedniego. Wnioskowanie na podstawie zmiany, która wystąpiła w jednym tylko roku, bez obserwacji dłuższego szeregu czasowego, wydaje się być nieco na wyrost, podobnie jak optymistyczne wnioski zaprezentowane na stronie 294 w zakończeniu. Kwestią, która wymagałaby szerszego komentarza ze strony autorki jest natomiast to, że choreografki zarabiają nieco więcej niż choreografowie (strona 237-238). W świetle danych przedstawionych w drugim rozdziale II (strona 176) i wyżej cytowanych danych zarówno tancerki baletowe jak i choreografki zarabiają nieco więcej niż ich koledzy płci męskiej, co jest sprzeczne z hipotezą mówiącą o braku ekonomicznej dominacji kobiet. Tak ważna kwestia powinna zostać szerzej omówiona przez Doktorantkę. Zagadnieniem wymagającym dodatkowego komentarza jest także fakt, że „kobieta na stanowisku kierowniczym jest gwarantem większej równości między płciami osób tworzących choreografię” (strona 268), czemu jednocześnie towarzyszy problem „braku powszechnego siostrzeństwa” (strona 268).

Zarówno podczas analizy jak i w zakończeniu brakuje odniesienia się do hipotez postawionych we wstępie i jednoznacznego stwierdzenia, jaki jest wynik ich weryfikacji.

Mimo wyżej wymienionych ograniczeń prowadzony przez Doktorantkę dyskurs oceniam wysoko, biorąc w szczególności pod uwagę ciekawe i wartościowe wnioski, do których prowadzi.

Informacje dotyczące praktycznego zastosowania uzyskanych wyników badań

Wyniki badania mają ścisły związek z praktyką edukacji baletowej i zarządzania na rynku baletowym. W oparciu na przeprowadzonych przez siebie badaniach i analizach Doktorantka formułuje szereg praktycznych postulatów zarówno w rozdziałach przedstawiających analizę rynku jak i w zakończeniu (Codzie). Z jednej strony pojawia się postulat strajku tancerek

(strona 195), z drugiej – mowa jest o koniecznym interwencjonizmie państwa, potrzebie współpracy między instytucjami edukacyjnymi i zespołami baletowymi, niezbędnej zmianie sposobu kształcenia tancerek baletowych w Polsce, roli związków zawodowych i konieczności doradztwa zawodowego (Coda). Działania oddolne i odgórne wpływające na równowagę płciową w balecie i wyrównywanie szans obu płci zostały zebrane na Rysunku 34 oraz w kodeksie dobrych praktyk dla kobiet w balecie (str. 393).

Praktyczne wnioski z przeprowadzonych analiz oceniam bardzo wysoko i zalecam ich jak najszybszą publikację celem rozpoczęcia publicznej dyskusji mającej na celu wprowadzenie rekomendowanych zmian.

Język i formalna strona rozprawy doktorskiej

Rozprawa została napisana pięknym zaangażowanym językiem. Choć dyskurs zaprezentowany w pracy ma charakter naukowy, to czyta się ją z prawdziwą przyjemnością. Docenić należy językową wrażliwość na kwestie płci i konsekwentne stosowanie feminatywów. Wysoko oceniam także stronę graficzną pracy. Doktorantka niezwykle umiejętnie obrazuje skomplikowane zależności przy pomocy grafik (czego najlepszym przykładem jest Rysunek 32) i zdjęć. Wykresy oraz rysunki wykonane są bardzo starannie i estetycznie.

Mimo ogólnej pozytywnej oceny sposobu przekazywania myśli przez Doktorantkę pragnę zwrócić uwagę na liczne niedociągnięcia redakcyjne i językowe występujące w pracy. I tak na przykład na stronie 49 autorka twierdzi, że praca składa się z trzech rozdziałów, podczas gdy rzeczywistości rozdziały są cztery, w tym dwa mają ten sam numer. Razi dość swobodne podejście do stosowania przecinków w zdaniach złożonych i nie tylko, liczne błędy literowe, zbędne spacje, czasami brak wcięcia w akapicie (na przykład na stronie 206), zbędne wyrazy (na przykład na stronie 180: „typowy artysta performatywny otrzymuje czerpie znacznie wyższą przyjemność”), a także stosowanie określenia „ilość” w stosunku do rzeczowników policzalnych. W niektórych miejscach podział na podrozdziały wydaje się być wprowadzony w ostatniej chwili, o czym świadczy to, że pierwsze zdanie podrozdziału jest kontynuacją myśli zawartych w rozdziale poprzednim (np. rozdział 1.5.2 na stronie 136 rozpoczyna się zdaniem „Edukacja baletowa jest bowiem czynnikiem silnie determinującym...”). Lekturę pracy ułatwiłoby każdorazowe rozwinięcie skrótów w przypadku ich pierwszego zastosowania. Warto byłoby także zastosować zasadę pisania liczebników słownie w przypadku małych liczb, a cyfr do zapisu dużych liczb.

Wnioski końcowe

Recenzowana dysertacja to wartościowa pozycja, istotne studium identyfikujące determinanty i konsekwencje pozycji kobiet na rynku pracy artystek i artystów baletu oraz wskazujące rozwiązania mogące tę pozycję wzmocnić. Pomimo drobnych niedociągnięć praca odpowiada standardom i wymogom dysertacji naukowej. Jej silną stroną jest oryginalny i ważny problem badawczy, zastosowana metoda badawcza (*mixed-method*), interdyscyplinarność, wnikliwe omówienie poszczególnych zagadnień teoretycznych i praktycznych, wymiar aplikacyjny, właściwe opracowanie oraz sformułowanie wniosków.

Recenzowana praca stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Oryginalność rozwiązania problemu naukowego przez Doktorantkę wiąże się z trafnym doбором aktualnego i ważnego problemu badawczego, rzetelnym doбором źródeł naukowych, odpowiednio przeprowadzonymi badaniami własnymi oraz nowatorskimi wnioskami. W toku analizy Doktorantka osiągnęła założony cel badawczy, wykazała się gruntowną wiedzą teoretyczną i praktyczną w dyscyplinie nauk o kulturze i religii, ekonomii i finansów i nauk o zarządzaniu i jakości. Doktorantka ma bardzo dobry warsztat umożliwiający kompleksowe badanie złożonych problemów oraz cechy wnikliwego badacza, które predystynują ją do samodzielnego wykonywania pracy naukowej.

Dysertacja mgr Emilii Cholewickiej pod tytułem „Homo saltatrix. Sytuacja kobiet na rynku pracy artystek i artystów baletu” przygotowana pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Doroty Ilczuk oraz promotorki pomocniczej Sandry Frydrysiak odpowiada wymogom ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 20 lipca 2018 roku (z późniejszymi zmianami), w związku z czym **wnioskuję o dopuszczenie rozprawy doktorskiej mgr Emilii Cholewickiej do publicznej obrony. Ponadto wysoki poziom merytoryczny rozprawy, jej interdyscyplinarność oraz wykazana w pracy wrażliwość na ważne problemy społeczne skłaniają mnie również do sformułowania wniosku o wyróżnienie doktorantki.**

Lidia Danił

Warszawa, 24 kwietnia 2023 roku